

L. Danylenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

E-mail: dankoua@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>**Arkhanhelska A., Bláha O., Cholodová U.****ČEŠTINA NA VOLYNI**

Olomouc : Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 2020. 193 s.

Дата надходження до редакції — 29.09.2021

Дата затвердження редакцією — 30.09.2021

DOI 10.33190/0027-2833-321-2021-6-006

Grzegorzycowa R.**JĘZYK W SŁUŻBIE MYŚLI: SZKICE Z DZIEJÓW POLSKIEGO SŁOWNICTWA / red. nauk. M. Łaziński, M. Chojnacka-Kuraś.**

Warszawa : Wyd-wo Uniw-tu Warszawskiego, 2021. 288 s.

Професор Рената Гжегорчикова є легендарною постаттю в сучасній польській лінгвістиці й лінгводидактиці. Її довголітня професійна діяльність нерозривно пов'язана з Інститутом польської мови Варшавського університету, де її вчителем був видатний мовознавець В.Дорошевський. Бібліографія її праць налічує понад 200 позицій і обіймає проблематику таких напрямів і галузей, як загальне і зіставне мовознавство, когнітивна лінгвістика й лінгвопрагматика, теолінгвістика, граматика, особливо словотвір і синтаксис, лексикологія польської мови тощо, і містить як власне наукові монографії і статті, так і підручники й посібники, відомі багатьом поколінням полоністів у Польщі і далеко за її межами¹. Серед наукових і науково-дидактичних заходів, ініціаторкою яких була Р.Гжегорчикова, можна згадати традиційні «Семантичні середки» в Інституті польської мови (співорганізатором яких була проф. Ядвіга Самбор) і міжнародну програму «Зіставна лексична семантика», що в них брали участь і українські мовознавці, у тому числі й співавторка цієї рецензії.

19 червня пані Гжегорчикова відзначила своє 90-ліття. До цієї дати у видавництві Варшавського університету вийшла монографія ювілярки «Мова на службі думки: нариси з історії польської лексики». Ми окреслюємо цю книжку саме як монографію, хоча вона об'єднує в собі й розвідки, що були опубліковані раніше (деякі з них переглянуті й доповнені), і результати нових досліджень авторки. Але водночас ці складники структури книжки утворюють єдине ціле зі своєю наскрізною темою і підпорядкованими їй конкретнішими підтемами й сюжетами — як загальнотеоретичними, так і належними до галузі лінгвополоністики, що віддавна цікавили Р. Гжегорчи-

¹ Див.: Mikołajczuk A. O życiu zawodowym i dokonaniach naukowych Profesor Renaty Grzegorzycowej. *Etnolingwistyka*. 2012. T. 24. S. 7-10.

кову. Репрезентуючи так наукову особистість авторки, книжка ніби становить її мовознавчий автопортрет.

Назва монографії відбиває не лише її зміст, але й структуру. Праця складається з двох частин, меншої за обсягом першої («Мова як специфічно людський феномен», с. 13-98) і більшої другої («Польські слова — свідчення думки», с. 99-279). Перша частина містить п'ять розділів: «Homo sapiens та homo loquens: роль мови у формуванні структури людської психіки й у когнітивному опануванні дійсності», «Механізми творення висловлювань», «Метатекстуальні вирази і т. зв. об'єктна лексика», «Діяльність за допомогою слова, або про засадничі функції висловлення і різноманітність мовних актів» та «Найважливіші мисленнєві операції, здійснювані в мові». Друга частина складається з одинадцятих розділів: «Вираження причинно-наслідкових відношень», «Пошук сутності речей і розкриття правди», «Вираження модальності», «Опозиція дійсності та анафоричності в польських темпоральних зворотах», «Генеза копулятивної семантики дієслів *zostać* і *stać się*», «Генеза семантики невизначеності в польському слові *pewien*», «Вираження рівня інтенсивності ознаки», «Поняття ідентичності й засоби його маніфестації в польській мові», «Від спільного до чужого. Розвиток значення польського прикметника *obcy* на слов'янському тлі», «Чи вираз *dać radę* має відношення до надання порад?» і «Складні поняття, зафіксовані в словах». Стислий обсяг рецензії не дозволяє докладно висвітлити зміст цієї публікації, і через це ми обмежимося побіжною і вибірковою характеристикою лише кількох порушених у ній проблем і питань.

На початку першої, теоретичної, частини монографії її авторка обговорює такі «вічні», але від цього не менш актуальні проблеми, як моногенезис мов світу, формування у людини здатності до мови, фундаментальні риси і властивості структурної організації мовної системи, проблема мовних універсалій і відмінність людської мови від комунікативних систем тварин. Засадничим для Р.Гжегорчикової є розуміння мови як форми когнітивного сприйняття дійсності, у тому числі як засобу категоризації дійсності і концептуалізації виокремлених категорій. Завдяки цьому мова є засобом збереження людських знань, а також і формою мислення, засобом генерації нових знань і формування переконань. Ця форма також лежить в основі здатності людини до утворення висловлень і спілкування з іншими людьми.

Визначальним для висвітлення Р.Гжегорчиковою проблематики мовних функцій є те, що, як вона показує, одні з цих функцій належать до мови як абстрактної системи знаків, інші — до мови в іпостасі висловлення, і ще інші — до мови як соціокультурного явища. Відносно висловлення нею було розроблено детальну класифікацію його функціональних характеристик, залежних від безпосередньої мети мовця. У цій класифікації лише три розряди стосуються висловлення як знаряддя переказування інформації, натомість далеко різноманітнішими є функції, пов'язані з позаінформаційною роллю висловлення: такі як перформативна, експресивна, імпресивна, фатична, креативна і, нарешті, функція, співвідносна з участю у сакральних діях. Тут же можна згадати й підрозділ, присвячений співвідношенню метатекстуальних і так званих об'єктних одиниць мови. Питання, пов'язані з метатекстуальністю, належать до нової для авторки рецензованої монографії проблематики. У своєму підході до цих питань вона спирається на подвійне розуміння поняття метамови, узятій у її протиставленні з так званою об'єктною мовою: з одного боку, це категоріально-термінологічний апарат, що слугує дослідникові як інструмент його аналізу; а з другого — це ті елементи мови, які, на думку лінгвіста, використовуються для передавання інформації про саму мову. Авторка зазначає, що в другому випадку «<...> метамовний, чи, скоріше, метатекстуальний характер мають ті елементи лексику і тексту, завдя-

ки яким мовець говорить про мову, застосовує їх для конструювання висловлення або коментує його» (с. 49). Із цього погляду метатекстуальність постає як прагматичний аспект висловлення, який, зрозуміло, виступає у щонайтіснішому зв'язку з його «об'єктивним» аспектом. Правомірність такого підходу й обґрунтованість евристичних інтуїцій, що лежать в його основі, відбиває, серед іншого, і дериваційна співвідносність терміна *прагматика* з твірним щодо нього субстантивом гр. *πράξις* 'дія, діяльність' і водночас похідним від цього ж кореня іменником гр. *πραγματικότητα* 'дійсність' (українські еквіваленти цих грецьких слів виявляють те саме співвідношення твірної й похідної семантики).

Із сюжетів, що їх авторка розглядає у другій частині своєї книжки, згадаємо аналіз співвідношення пол. *rada* як компонента фразеологізму *dać radę* 'дати раду' і *porada* 'порада' на діяхронічному тлі із залученням відомостей з історії польської лексики. Реконструйована нею семантична еволюція польських слів з коренем *rad-* показує складну картину взаємодії (серед іншого, паронімічно зумовленої) питомих лексем, що є континуантами псл. **rad-*, з фонетично подібним до них германським запозиченням с.-в.-нім. *rāt*, н.-в.-нім. *Rat* 'рада, вказівка, порада', генетично співвідносним з польськими одиницями як континуант одного й того самого загальноіндоєвропейського кореня.

Цікавими є також спостереження Р.Гжегорчикової щодо виникнення у прикметника пол. *pewien* значення невизначеності. Ці спостереження й висновки з них дають підставу розглядати цей лексико-семантичний варіант зазначеного ад'єктива не лише як вияв енантіосемічного переходу від значення 'визначений, точно окреслений; добре відомий' до протилежного значення 'невизначений, неназваний', але і як маркер ознаки засвідченості, передусім особистої, тобто пов'язаної з мовцем як свідком того, про що розповідається, але присутньої й у разі переказування ним вірогідних, на його думку, відомостей. Як носій такого маркера *pewien* виявляється співвідносним з іншими одиницями — конституантами функційно-семантичного поля евіденційності, яке у польській мові, на відміну від, скажімо, мов балканського мовного союзу, не має граматичного ядра, тобто спеціалізованих словозмінних форм, а складається лише з лексичної периферії.

Комплексний лінгвокультурний підхід до висвітлення історії певного слова у зв'язку з еволюцією пов'язаного з ним концепту присутній в аналізі виникнення та розвитку пол. *osoba*, цього складного для етимологізування слов'янського слова, в історії якого на кореневу генетичну спорідненість накладалися первинні і вторинні запозичення з однієї мови до іншої. До свого аналізу авторка залучає відомості не лише зі сфери діяхронії польської та інших мов європейського ареалу, вона також ураховує й ті факти з історії «мов культури», насамперед середньовічної західної релігійно-філософської думки, які дають можливість глибше зрозуміти особливості формування поняття особи у його сучасному розумінні. Зокрема, тут важить антропоморфічне застосування цього поняття до Бога, а також і смислова взаємодія лат. *persona* (щодо якого Р.Гжегорчикова підтримує версію його етрусського походження) з неспорідненим, але фонетично близьким гр. *πρόσωπον*, наслідком якої стало те, що у перекладах Святого письма пол. *osoba* вживається як еквівалент цих лексем. Водночас видається недостатньо обґрунтованим твердження авторки про маргінальний характер східнослов'янських відповідників цього слова.

Говорячи про книжку в цілому, слід відзначити прозорість і послідовність викладу і скрупульозність авторки у використанні релевантних для дослідження фактів і концепцій. Одним з висновків аналізу рецензованої праці є те, що вона засвідчує, наскільки плідним є теоретизування, яке не

має характеру спекулятивних побудов, а натомість здійснюється в контексті дослідження адекватного мовного і так само культурного фактажу. Нова монографія Р. Гжегорчикової гармонійно поєднує в собі дві особливості: спрямованість на теорію та методологію мовознавства, а також на філософію мови, з одного боку, і, з другого, — пильну увагу до мовної конкретики в усьому різноманітті її складників та проявів у широкому культурно-історичному контексті. Унаслідок цього вона є цінним науковим твором, цінним не лише завдяки своєму змістові, а й через те, що становить чудовий зразок лінгвістичного дискурсу. Монографія Р.Гжегорчикової становить безсумнівний інтерес для полоністів і славістів, для досвідчених мовознавців, які працюють у різних дисциплінарних галузях, і також для початківців, студентів та аспірантів, які роблять свої перші кроки в лінгвістиці.

Т. Черниш

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м.Київ, Україна

Електронна пошта signal70.1@gmail.com

<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0002-2761-5617>

T. Cherhysh

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

Email: signal70.1@gmail.com

<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0002-2761-5617>

С. С. Єрмоленко

Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

м.Київ, Україна

Електронна пошта: signal70.1@gmail.com

<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0003-1340-0444>

S.S. Yermolenko

O.O.Potebnia Institute of linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

Email: signal70.1@gmail.com

<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0003-1340-0444>

Grzegorzczkova R.

JĘZYK W SŁUŻBIE MYŚLI: SZKICE Z DZIEJÓW POLSKIEGO SŁOWNICTWA / red. nauk. M. Łaziński, i M. Chojnacka-Kuraś.

Warszawa : Wyd-wo Uniw-tu Warszawskiego, 2021. 288 s.

Дата надходження до редакції — 20.10.2021

Дата затвердження редакцією — 26.10.2021